

Itália – hidegtűvel

Az archaikus mosolytól a posztmodern vigyorig

I. rész

Allegro barbaro

Milánóban zökkenő nélkül földet érünk. Eddig megvolnánk – gondolom optimistán –, a csomagok viszont nyilván nem kerülnek elő. A bőröndök azonban rövidesen megjelennek a futószalagon. Jó, akkor valószínűleg munkabeszüntetés lesz. Azt hiszem, az olaszok csak a sztrájk kedvéért vállalnak állást. A velejáró macera nem különösebben vonzza őket. A sztrájk ezzel szemben kiapadhatatlan nemzeti boldogságforrás, az a bizonyos freudi örömelv. A repülőtéren azonban minden kifogástalanul működik. Ettől kissé elbizonytalanodom. Nem erre számítottam. Remélem, a Santa Maria delle Grazie a helyén lesz. Felszállunk a buszra. Hosszan, talán húsz kilométeren keresztül haladtunk a sztráda menti akácok között, mikor feltűnt a város. Nem tudom, italicumnak számít-e az itteni akác, ha nem, akkor tanácsos sürgősen azzá nyilvánítani, mert az Európai Unió uborkaegyesítői már idegesen rángatják a láncfűrész indítózsinoáját.

Pannóniából lóháton, szekéren érkeztek az első turnusok a mesés kincseket ígérő Itáliába. Előbb a hun harcosok, majd a longobárdok népének megjelenése okozott pánikot a félszigeten, miután kiderült: nem kizárólag kereskedelmi vagy kulturális célok motiválták őket. (A bevásárlóturizmust például meglehetősen sajátosan értelmezték, akárcsak később a kalandozó ősmagyarok.) A longobárdok a gepidák ellen vívott győztes csatát követően hagyták el Kárpát-medencei szállásföldjüket, mivel a színen Baján kagán és avarjai jelentek meg. Előlük bölcsőbbnek tűnt kitérni. A nagy út előtt uralkodójuk, Alboin, jóízűt kortyolt ellenfele, Kunimund vezér koponyájából készült kupájából, majd átadta magát az áhítatnak az ariánus papság celebrálta *húsvéti misén*. A longobárdok, Lombardia névadói ugyanis barbároknak számítottak ugyan itáliai mércével mérve, ám hitükre nézve keresztények voltak. Ez óhatatlanul eszembe ötlött este a San Ambrogio bazilikában, Ambrus püspök székhelyén, a manicheus Szent Ágoston megtérésének helyszínén, míg révülten hallgattam, amint a gyü-

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.

lekezet bársonyos, hasonlíthatatlanul dallamos nyelvén kántálja a Miatyánkot: Padre nostro, Che sei nei cieli, Sia santificato il tuo nome...

A színes etnikumú – szászokkal, szarmatákkal, szvébekkel, drávai bolgárokkal, maradék gepidákkal kiegészült – longobárd szövetség érkezése komoly sokkot okozott. Számos város ekkor menekül a hegytetőkre, nem a hun betörés idején. A közhiedelemmel ellentétben Velencét sem nekik köszönhetjük, a települést Attila halála után három évvel alapítják meg „hivatalosan”. Felfedezhetünk azonban hazai szálat. Tóth Endre régész úgy véli, az alapítók között ott találjuk a hajdani pannon provincia székhelyének lakosait, akik a népvándorlás egyik hulláma elől menekülnek el, magukkal vive Szent Qirinus ereklyéit és kultuszát. A Savariából jöttek közül a Domarsit család neve fennmaradt, ami perdöntőnek tűnik. A régészprofesszor kutatásai alapján feltételezi, hogy a gestairó Kézai Simon Velencében járva találkozhatott olyanokkal, akikben 800 év múltán még élt a savariai származástudat.

A hunoknak a migráns népek között lehangolóan rossz a sajtója – Attilát Boccaccio például vandálnak tartja, akiknek népneve a barbarizmus szinonimájává lett –, holott a germán törzsek náluk nagyobb pusztítást végeztek mindenfelé, különösen az Appennin-félszigeten. A hunok mellett az alemannok, az említett vandálok, a gótok, a longobárdok, azután a mi őseink vezettek erre hadjáratokat. A magyar seregek vonulási útvonalát, a rómaiak Via Postumiáját máig Strada Ungarorumnak, azaz *magyarok útjának* nevezik az olaszok. Ezen lovagolt Taksony fejedelem az évi rendes ezüstadóért Lombardiába, majd tért haza Vasvárnál, a Katonák útján uruszágába. Bennünket, a hunok leszármazottait – nem tudományos értelemben, hanem a közvélekedés alapján –, a kalandozások miatt gyakran neveznek némelyek barbárnak. Franciaországban napjainkig olvashatók táblák templomfalakon, amik arról tudósítanak, hogy több mint ezer esztendeje a (pogány) magyarok dúltak az itteni vidékeken. Itáliában viszont a katolikus franciák – a legkeresztényibb király alattvalói – buzgólkodtak. A gascogne-i íjászok példának okáért Milánóban szétlőtték Leonardo da Vinci monumentális lovasszobrának modelljét. Az 1527. évi – Sacco di Roma néven közismert – történelmi happeningben pedig a franciák, spanyolok mellett protestáns német, svájci zsoldosok vettek részt. Róma kifosztása borzalmas mérszárlással és fékevesztett rombolással járt egy angol történész szerint. A hét-köznapi megszokott élete egy esztendőre megszűnt. Képtelenség megmondani, mennyi műkincs semmisült meg a város feldúlásakor. Máskor, teszem azt Napóleon esetében, ellenben meg tudjuk mondani. Bonaparte barátunk – az esetet delikáteszként kiemelve kulturális missziójából – elégettette a velencei dózsák díszgályáját. Nem sok, mindössze egyetlen darab a veszteség, no, de milyen darab...

A nagy francia forradalom katonái – túl a sötét középkoron, immár a felvilágosodás zászlaja alatt – istállónak használták a milánói Santa Maria delle Grazie refektóriumát, ahol Leonardo Utolsó vacsorája található. A tárgyilagosság kedvéért hozzáteszem, nem a gall nacionalizmus, csupán a nemzetek fölötti

racionalizmus mozgatta őket, alkalmanként saját hazájuk emlékeit sem kímélve. Nem énekelték ugyan harsányan, hogy a múltat végképp el kell törölni, noha lelkükben ott izzott az *égalité* gondolata. Sajnálatos módon különösen magas hőfokon a művelődés, valamint a kegyelet területén. Ennek szellemében nem végeztek félmunkát. Franciaországban Leonardo földi maradványait hajították ki templomi koporsójából, majd dobták csontjait közös, demokratikus tömegsírba. Máig nem tudjuk, hová. Valahol ott penészedik egy nyirkos gödörben a névtelennel együtt, az egyenlőség örök dicsőségére.

Milánóban a második világháború idején amerikai-angol bombázók tették csaknem a földdel egyenlővé a Grazie-kolostort. Leonardo festménye – homokzsákoktól védve – a csodával határos módon megmenekült. Ki tudja, tán része lehetett ebben Árpádházi Szent Margitnak, akinek képmása az Utolsó vacsora melletti falon látható. Milánótól Monte Cassinóig ellenben (a szövetséges légierő szíves közreműködésével) számos apátság az alapokig megsemmisült. A visszavonuló nácik hasonlóképpen kitétek magukért übermensch küldetéstudatuk jegyében. Egyéb, számottevő javak eltüntetése mellett Caligula Nemi-tavi hajóinak maradványait gyűjtötták fel. A páratlan úszó csodákon valaha templomok, paloták, forgó szobrok, szökőkutak, padlófűtés, mozaikok, konyha, hideg-meleg vizes fürdők, különleges, páratlan ipari emlékek voltak. Az ókori világ technikai tudásának összegzése, mindaz, amiért bámuljuk az antik kultúrát.

A longobárdok tehát Pannóniából benyomultak Itáliába, ahol több mint harminc éven át keményen küzdöttek a hegemoniáért – magyarán pusztítottak –, mígnem letelepedtek, végül asszimilálódtak. Az olaszok joggal büszkék rá, hogy páratlan civilizációjuk pillanatok alatt megszelídíti, beolvasztja a legharciasabb hordákat, miként a VI. század longobárdjait is. A germánok gyorsan olaszra váltottak, a lombard dialektus azonban mostanáig létezik. (Dante, jóllehet tudott latinul, ennek ellenére úgy gondolta, a Mantova környékén született Vergilius szintén a lombard nyelvjárást használta.) A longobárdok a nyelvcserevel együtt számos törzsi szokásukat, kissé darabos északi modorukat, továbbá *ruházatukat* szintén levetették. Hajviseletük, csíkos vászonöltözékük – talán fölösleges említeni – a helyi irányvonalnak megfelelő késő római, illetve kora keresztény, valójában időtlen itáliai ízlés szerint átalakult. Nos, a hajdanvolt Mediolanum, a jelenlegi Milánó, nem véletlenül egyike a világ jelentős divatfővárosainak máig.

Prehisztorikus olasz divatházak

Az előzmények messzire visznek az időben. Sokáig úgy hitték, Itáliának nem voltak az altamiraihoz vagy lascaux-ihoz hasonló történelem előtti emlékei, mígnem Verona mellett felfedezték ennek nyomait a Fumane-barlangban. Az ősemlék itt is tüsténkedett, mégpedig megközelítőleg 35-36 ezer éve. A festmények leperegtek ugyan a sziklafalról, így csupán töredékeiket találták meg

a földön a kutatók, de tagadhatatlanul léteztek. A valódi meglepetés azonban később következett. Régészeti bizonyítékok kerültek elő, miszerint a már negyvennégyezer éve e tájon megtelepedett neandervölgyiek madártollakkal, kagylókkal ékesítették magukat. Úgy tűnik, a homo sapiens helyi unokafivérei trendi fickók lehettek. Komoly esztétikai feladatot adott a prehisztórikus időkben, mikor felcicomázva megjelentek az Itálián túlról érkezett, kissé topis cro-magnoniak között, az évi rendszeres nemzetközi vásáron. Utóbbiak hazatérve, a tábortűz melletti bulvárbeszélgésekben sóváran emlegették őket, ám az elismerő szavakhoz mindig hozzáfűzték, hogy délen tudvalevően könnyebb az élet, ott minden megterem, arrafelé nemcsak a létfenntartás keserveiről szólnak a napok, hanem tollakról, kagylókról, testfestésről, napfordulós bulikról, miegymásról. (Mára azonban a félszigeten belül változott a helyzet, az Északi Liga tagjai rigorózusabbak a – szerintük léha és lusta – déliek megítélésében.)

Az itáliaiak a neandervölgyiektől kezdve az ókoron, a reneszánszon át a XXI. századig tagadhatatlanul adtak magukra. Lezseren elegánsak, különösen a hazai „turkálós” irányzathoz képest. (Olasz nagyvárosokban néha az a benyomása a magyar turistának, hogy nem utcán sétálgat, hanem valamelyik divatbemutató kifutójára tévedt.) Az őskori divatházak, divattervezők kilétét természetesen homály fedi. Későbből azonban fennmaradtak nevek. Caracalla, a közismert politikai és divatdiktátor például Rómában bemutatott kollekciója legsikeresebb darabjáról, egy kapucnis dzseki-féléről, a *caracullusról* kapta nevét. Valójában a barbaricumból importált – eredetileg kelta vagy germán – modellről van szó, amit a császár némileg átalakított, azután mellőzve a jogtulajdonosok említését, saját tervezésű ruhadarabként hordott, ám az utókor legkevésbé ezért ítéli el. A rómaiak bíborszegélyű tógájáról, színpadjaikon feltűnő – a nemzeti érzést kifejező – tragoedia praetaxtaról, a matrónák tiszteletet sugárzó viseletéről, a *meretrixek* kihívó, jóllehet szakmailag indokolt, élénk színű kelméiről fennmaradtak különféle korabeli tudósítások, képzőművészeti ábrázolások. Az irodalom megőrizte néhány luxus-meretrix nevét is. Sextus Propertius Cynthiája, valamint Catullus Lesbiája – valójában Clodiája vagy Claudiája – közülük a két legismertebb. (Utóbbit Cicero olcsó lotyónak nevezi ugyan, habár gyakorta látogatja a házáat, felteszem, nem kizárólag retorikai gyakorlatok céljából.) Az átlagos hetéráktól zenei, irodalmi, művészeti ismereteik, tánctudásuk különböztette meg a meretrixek szakmai elitjét. A közönséges hetérák nem bodoríthatták a hajukat, a matrónakénál rövidebb, mini tunikát hordtak, festették a szemüket, az arcukat púderesték, szőrtelenítették magukat, általában előnyben részesítették az áttetsző ruhákat, ami marketing-szempontról, amennyiben nem vagyunk hipokriták, tökéletesen érthető.

A középkor kedvence a vörös, a legdrágábbban előállítható szín. Dante ilyen, jelesül vérpiros ruhában pillantja meg 1274-ben Beatricét, azon a feledhetetlen, költészetét döntő módon meghatározó május elsején a Portinari-házban (életrajzírója, Boccaccio szerint). Mások ellenben úgy vélik, első találkozásuk a Santa Margherita-templom bejáratánál történt, ahol két társnője társaságában jelent

meg a halhatatlanná tett kedves. A korszellemnek megfelelő szeméremmel – Dante részéről némi sóvárgással – tekintettek egymásra az ajtó előtt. Az esetet megörökítő, a templomban kapható képeslapon a költő szintén vörös ruhát hord. Tudjuk, valóban csináltatott magának úgynevezett luccót – több festményen ebben, valamint füles sapkában láthatjuk –, talán akkor, amikor nagykorúvá lett, vagy akkor, amikor a Firenzei Köztársaság priorjának tisztét töltötte be. (Giovanni Villani – Károly Róbert királyunk kortársa – szerint Itáliában a *firenzei viselet*, az ún. *lucco* volt a lehető legelegánsabb öltözék.) Dante az *Új életben* nem jelöli meg a nevezetes találkozás helyszínét, a nyolcéves lányka öltözékének bemutatását azonban nem szalasztja el. A legnemesebb színű, vérpiros ruhában jelent meg lelkem dicsőséges hölgye – írja –, melynek öve és díszítése zsenge korához leginkább illett. Az talán kevésbé, hogy a következő találkozáskor, mikor lelke dicsősége észreveszi, miként változik el láttára költőnk arcszíne, barátnőivel együtt idétlen – utóbb kiderül: irodalomtörténetileg indokolatlan – vihogásban tör ki: „beszélni kezdtek rólam, s nevetgélni a legnemesebbvel egyetemben”. Nos, a vihorászt Dante túlélte, a versek Biccéje azonban korán sírba szállt. Végző nyughelye a Santa Margherita egyház északi falánál, a Portinarik között található. A helyet mára Dante és Beatrice templomának nevezik Firenzében. A puritán síremlék előtt hatalmas kosár levél az újkori szerelmesek szokásos bánataival, reményeivel, kívánságaival. A hely szelleme él. Itáliában számos mitikus emlék dacol a sodró idővel. A kosár, láttam, már-már szívszagatóan sóhajtozik, az előtte megrendülten állókról nem – illetve majd a maga helyén – szólva.

Firenzéből Rómába, Dantétól Michelangelóhoz és Raffaellóhoz. A pápák svájci gárdistáinak sárga-fekete sávós uniformisa Buonarotti mester kreativitását dicséri. Mások szerint Raffaello Santit illeti az elismerés, ám ez lényegtelen, miután mindkét műhely megfelelő referenciákkal rendelkezett annak idején, mi több, jó híret máig megőrizte. A testőröknek egyébiránt mellékes lehetett a tervező kiléte, csak hordhassák a pompás, a mezei zsoldosoktól őket jól megkülönböztető, valódi presztízst jelentő egyenruhát. Számunkra viszont az a fontos, hogy Itáliában a tradíció a minőség jegyében folyamatos, kétséget kizáróan máig töretlen. Ezt bárki tapasztalhatja bármelyik itteni városban, ahol napjainkban a rend őrei Armani-, illetve Valentino-uniformisban parádéznek.

Az olaszok a zsinóros, aransújtásos, fénylő gombú egyenruhákhoz, csillogó medáliákhoz, ívelt, paszományos tányérsapkákhoz ellenállhatatlanul vonzódnak. Az idegennek meglehetősen nehéz megkülönböztetni egymástól a postást, a városi rendőrt, a tartományi csendőrt, a tűzoltót, a hadseregtábornokot vagy a vasutast. Milánóban olyan heroikus pózban találok a kalauzt a szerelvény mellett, akár egy középkori condottierét serege élén a sorsdöntő ütközet előtt, ami errefelé ritkán jelentett valódi csatát. Az olaszok nem a katonai erények, különösen nem a háborúk miatt favorizálják az egyenruhát. Utóbbit nem feltétlenül kapcsolják össze vele. (Guicciardini tudósít róla, milyen megdöbbenést okozott – a reneszánsz idején – Itália számára az idegen, *valóban* harcoló hadak

megjelenése, hiszen itt a háborút hosszú ideig főképp a szép felszerelést felvonultató, látványos parádénak tartották, nem ismervén annak véres-veszedelmes valóságát.) Íme – mutatom feleségemnek elragadtatottan a Trenitalia héroszát, a vasúti grandezza hibátlan megtestesítőjét –, a tábornagy úr őexcellenciája. Ne legyenek kétségeid, úgy is fog viselkedni – bólint mély megértéssel, lényeges szemponttal gazdagítva úti megfigyeléseimet.

Egyébiránt nem úgy viselkedett. Az olaszok, noha önérzetesek, érzelmesek, teátrálisak, mint egy hőstenor nagyária közben, mindezek ellenére, illetve ezzel együtt rendkívül kedvesek, előzékenyek, derűsek, mosolygósak. Utóbbi az, ami az idelátogató magyarnak furcsa, már-már rendellenes. Ingyért mosolyognak, barátságosan, csak úgy. Nem írják a számlához. Életvidámak a maguk meg mások gyönyörűségére. A bevásárlóközpont húsos pultja mögül – míg tanács-talanul tébláboltam – olyan kitörő örömmel üdvözölt Milánóban az eladó, mint-ha évtizedek óta ismerne. Megrökönyödésemben körülnéztem, míg ő rendületlenül, biztatóan mosolygott felém. Szemmel láthatóan csak azért nem jött ki helyéről, hogy kezet rázva hátra veregessen, mert dolga akadt a többi vevővel. Végül, kissé bizonytalan „Bon giorno”-val viszonztam lelkesedését, mire jókedvű mosolya, ha lehet, még szélesebb lett.

Visszatérve az itáliai módihoz, Firenzében, a Piazza del Duomóból nyíló szűk sikátorok valamelyikében éjszaka hosszan ácsorogtam a nem tudom milyen nevű szalon kivilágított kirakata előtt, holott fikarcnyit sem érdekel a divat. Nem az öltönyöket – már ha azokat árultak – bámultam kitartóan, kissé rendellenes, tátott szájjal, hanem a falakat. A boltíves termeket ugyanis középkori freskótöredékek díszítették, úgy hiszem, az érett reneszánsz előtti századokból, megközelítőleg Dante idejéből. Hát igen, az itáliai vizuális kultúra. Ahol a butikokban Giotto és művészársai működtek, Raffaello és Michelangelo terveztek ruhákat, ott nincs esélye más nemzeteknek a divatversenyben. Nem véletlenül szervezett divatrendőrséget már 1330 táján a Signoria, ami – a világ szerencséjére – sohasem működött túlon túl hatékonyan.

A kulturálatlanság kultúrája

Milánó első pillantásra, különösen távolról, olyan jellegtelen, akár az amerikai nagyvárosok. Megalómán felhőkarcolók, unalmas kockaházak (bár az itáliaiak – vizuális örökségük folytán – a kockát bárkiknél kreatívabban variálják), lüktető utcák, gépkocsik motorzaja, állandó dudaszó. Az összkép kaotikus, alig-alig áttekinthető. A közlekedési szabályokat a helyiek nem szenvedhetik. Úgy tűnik, a személyiségi jogokba való durva beavatkozásnak tekintik őket. A totalista-gyanús KRESZ rájuk nem, legföljebb a többiekre érvényes. Azt hiszem, ez a sajtós, individualista életfelfogás Olaszországban egyrészt elvi kérdés, másrészt a történelmükből leszűrt, több évezredes tapasztalat következménye. Szakadatlan szabadságharc, ami talán az etruszk királyok vagy a Gracchusok idején

kezdődött, majd a városok, tartományok küzdelmével, azután a garibaldizmussal folytatódott. Naponta síkra szállnak függetlenségükért – lélekben örökké garibaldisták –, illetve ennek korszerűsített, némileg sajátosan értelmezett egyéni megvalósításáért. Az olasz pszichikumban az autonóm én, a családcentrikus-ság, a bambino, a mama sérthetlensége (a matriarchális idők óta), általában a família mindenhatósága egyértelműen a szentség kategóriájába tartozik. A fél-sziget lakóinak meghatározó része a valaha volt legnagyobb európai birodalom bukásának túlélőitől származik. A fennmaradás záloga errefelé a család, a ház, a fallal védett város – és mindenekfelett a kultúra. Az országot, a nemzetet, noha vitézül küzdött Garibaldi, jó esetben a négyévenkénti futball-világbajnokság egyesíti, mármint az eredménytől függően. Azt azonban ne feledjük: az olasz válogatott nem nemzeti színekben, hanem Itália azúrkek egét tükröző mezben lép pályára. Egy Lazio–A. S. Róma meccsen valószínűleg hevesebben dobog az a bizonyos nacionalista szív, ami a nemzeti identitás lényegének újragondolására készíti bennünket, különösen akkor, ha visszatekintünk Cellini vagy Dante korába.

Az itáliaiak, hozzánk hasonlóan, a túlélés nagymesterei. A kora középkori népvándorlásokat, a germán császárok koronázási túrúit, majd a reneszánsz idején menetrendszerűen megjelenő, nagy elánnal fosztogató német, spanyol, francia hadakat, azután Napóleon nyakukba ültetett pereputtyát, végül a szívós, piócatermészetű Habsburgokat kizárólag így vészelhették át. Túlélési technikájuk rendkívül változatos és módfelett fejlett. Harcmódoruk, kreativitásuk, alkalmazkodóképességük zseniális. Mindig azt vetik be, amit kell. Hol machiavellizmussal, hol műveltséggel, hol múkincsekkel, hol idealista vallási szólamokkal (netán magával a pápával), hol felfogadott zsoldosokkal, hol világhírű művészekkel, hol mesés összegekkel, hol politikai bérgyilkosokkal, hol szép szóval igyekeztek megvesztegetni, leszerelni, legyőzni a rájuk törő ármádiákat. Amikor azonban nem marad más eszköz, önpusztító hősiességgel indulnak a hódítók ellen. A halálmegvető bátorság a vérükben van Horatius Cocles óta. Milánóban, a San Ambrogióból kijövet látom, amint egy elegáns, ősz hajú donna fejébe nyomja bukósisakját, könnyed balettmozdulattal robogójára perdül, elővigyázatosan jobbra-balra tekint, majd – mintha mi sem volna természetesebb – rettenthetetlenül megindul a forgalommal szemben. Míg szememmel követni tudom, elképedve látom: túlélte. Ez az elszántság a kilátástalan helyzetekben – a történelem logikájára fittyet hányva – gyakorta győzedelmeskedik. Nem véletlen, hogy némelyek Itáliát a paradoxonok hazájának tartják. Olaszország olyan, mit egy dongó – állítja Richard Denton –, elvileg nem tud repülni, mégis repül.

Milánó jellegzetes nagyváros, a nagyvárosok előnyeivel és hátrányaival. Meglepetésemre piszkosabb, hangosabb, bűdösebb Budapestenél. Számptalan egymásba nyíló Andrassy út mindenfelé, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt valaha – a bombázások előtt – eredeti, nem neoreneszánsz paloták álltak, illetve állnak helyenként máig. A fennmaradt kis történelmi magokat leszámítva azonban nem sokkal gazdagabb vagy elegánsabb első pillantásra

a mi fővárosunknál. Ez a „nem sok” ellenben mindig az európai kultúra csúcsát jelenti. Az utcai szemét, a szmog viszont lehangoló. Különösen a graffitiknak nevezett falfirkák zavarnak a Leonardo és Bramante kéznyomát őrző városban.

Nem állhatom a falfirkákat. Azokat sem, akik önkifejezésként élik meg – néha szirupos, máskor agresszív – „üzeneteik”, valójában siralmas mázolványaik, lelki ömlengésük végeredményét. Még kevésbé szenvedhetem a médiakretének, a sötét agyú esztéták lelkendezését, mikor valódi értéként ünneplik ezeket a visszatetsző foltokat. Milánóban a páratlan dómok, lenyűgöző freskók, középkori várkastélyok, gótikus árkádú piacok közelében különösen irritálók, noha tisztában vagyok vele, hogy egyetemes kortünettel van dolgom. Ugyanaz árad belőlük mindenütt a kontinensen: a tanácstalanság, az otthontalanság, a zavarodott és harsány megalomania, a barbár anarchia, az értékek primitív és céltalan tagadása, többnyire a semmi, még inkább a káosz nevében. Jó esetben a szappanoperák olcsó érzelgősségeként folyik le a nyálás, rózsaszín érzésvilágú mesetermú a falról az őt megillető helyre, a kanálisba. Bármerre jártunk – a pazar palotáktól, remek villáktól, loggiáktól, kora keresztény templomoktól néhány méterre –, ott éktelenkedtek a falakon a krikszkrakszok. Létrehozóik valódi indítéka, azt hiszem, végső soron a szépség elpusztítására törekvő ösztönből táplálkozik, ami azokban van jelen – lesújtó, de számuk megállíthatatlanul nő –, akik képtelenek részesedni a valódi kulturális javakból. A falfirkák a silányság kordokumentumai. Létrehozóik bizonyágtétele mindannak az elérhetetlenségéről, amit a valódi művészet nyújt, amiben ezek a torz, hontalan, tolakodó lelkek képtelenek osztozni. A graffiti: a kulturálatlanság kultúrája.

A milánói dóm

A reptéri busz Milánó vasúti főpályaudvara előtt áll meg, ahonnan néhány metrómegállónyira van a nevezetes székesegyház. A metróból a felszínre jutva azonnal szembetaláljuk magunkat vele, ám nem a valóság, sokkal inkább valami meghatározhatatlan, metafizikai látomás tárul elénk. Az irreális kép, a szűrt fényben fehérlő arányos, masszív, ám hihetetlenül finoman lebegő, minden egyes atomjával az ég felé emelkedő márványcsoda önmagáért beszél. Talán a kölni dóm belépője hasonlóan hatásos, ha vonattal érkezik a városba az ember, majd az aluljáróból felér a mellbevágó látvány elé. A milánói Maria Nascenti, a hatalmas, mégis éteri csipkeépitmény impressziója leonardói. (Leonardónál – Walter Pater szerint – a kitüntetett pillanatokban az alkímiai átváltozás tökéletes: az eszme átformálódik színné és alakká, a ködös miszticizmus misztériummá. Mindössze ennyi a páratlan vízió titka.)

A dóm a mágikus északi és harmonikus déli gótika határán áll. A valóságban ugyanúgy, mint metafizikai, művészettörténeti vagy nehezen meghatározható néplélektani értelemben. Nincs az a Jung, aki megmondaná, miféle kollektív tudattalan, milyen sajátos archetípus hozza létre a nagy közösségi alkotásokat.

Lombardia lakossága a római és a különféle germán etnikumok többszörös keveredéséből vált azzá, aminek a közép- majd az újkorban ismerjük. Hajlékony szellem, rendkívüli találékonyság, német alaposág, olasz nagyvonalúság, elvont idealizmus és kifinomult formaérzék egyaránt jellemzi őket. Talán ennyit, talán többet akarok felfedezni, mikor teóriámat látom kötőanyagként a hófehér kövek között, mikor azt mondom: a milánói dóm a harmonikus déli és mágikus északi kultúra határvonalán áll.

Mindkettőből a legvonzóbb tulajdonságokat egyesíti magában. Itt tökéletes alakot kap, hajlékra lel a végtelenbe törő, nyugtalan *fausti* lélek. Ha Spengler hosszabb időt tölt Milánóban, másként, némileg árnyaltabban írja meg a *Nyugat alkonyát*, erre mérget veszek. A templom előtt, a Piazza del Duomón csellengő, többnyire semmittevésre, valamint notórius szemetelésre szakosodott színeseket viszont kapásból azonosította volna az általa fellahnak nevezett néptípussal. G. Ferrero hasonlóképpen megtalálná intuíciói bizonyítékait, az európai kultúra pusztulására utaló aggasztó jeleket. Írásaiban helyenként mindössze a római szót kellene kicserélni az európaival. Íme: azt a bámulatos római társadalmi rendet, amelynek minden alkotóeleme – vallása, családja, állama, kultúrája – attól az élő szellemtől volt áthatva, ami a kezdetektől éltette, most barbár belső invázió fenyegeti, mert uralkodója úgy akarta megvédeni, hogy betelepítésekkel belülről elbarbárosította. Az uralkodó – Ferrerónál: a császár – napjaink posztmodern, politikailag korrekt igényeinek megfelelően kompatibilis az eurokratával, a liberálissal, illetőleg a nehezen megfogható, láthatatlan pénzhatalmi elittel. Az európai kultúra védelme az eurokraták részéről nem tűnik különösebben vehemensnek. Sokkal inkább jellemző rájuk a keresztény értékek támadása, a keresztény szimbólumok felszámolásának folyamatos kísérlete, ami végeredményét tekintve ugyancsak hatékony. A lehangoló diagnózistól azonban inkább vissza az európai kultúrát összegző jelképhez: a Dómhoz.

Az észak-európai kereszténység szent helyein, ott, ahol a gravitációt semmibe vevő csúcsíves katedrálisok törnek a magasba, a lélek hasonlóképpen az ég felé igyekszik, míg az itáliai templomokban otthonra talál a földön. A déli napfény és az északi homály mégsem ellentéte, inkább kiegészítője egymásnak. Mindkettő ugyanannak a metafizikai állapotnak egy-egy pólusa. Alkalmanként Eckhart mester, Angelus Silesius, Spengler, Heidegger vagy néha C. F. von Weizsäcker írásaiban érezhetjük meg ennek az északon derengő misztériumnak a jelenlétét. A déli napfény transzcendens melegségét viszont Szent Ferencről, míg az architektonikus, arányosan elrendezett világot Aquinói Szent Tamástól, Dantétól, majd a reneszánsz képzőművészetének legnagyobbjaitól kaptuk ajándékba. Végül azonban a két magnetikus pólus erőtere egyesül. Weizsäcker nem véletlenül idézi Heideggert, aki Plótinost hívja tanúnak: a neoplatonista bölcselő szerint a szépség az Egy örök ragyogásának átviláglása a materiális jelenségeken. Ezzel természetesen Istenhez értünk, ahonnan nem vezet tovább út. Magam sem óhajtanék továbbmenni, éppen jó helyen vagyunk itt, Milánóban, Vele és Dómjával szemben.

A Dómról számos adatot közöl az útikönyv. 157 méter hosszú, 92 méter széles, kupolája 108,5 méter magas, 3159 szobor díszíti, ebből 2245 az építmény külső részén található. Na, igen, a számok. Az idegenvezetők favoritjai. De mit lehet mondani a végignézheterlen háromezer valahány száz szoborról? Talán azt, amit a kis herceg, aki egyetlen rózsát nevelgetett, mígnem meglátva kedvenc virága megszámlálhatatlan mását, így szól: szépek vagytok, de üresek. Háromezer szobrot nem a hit, hanem a reprezentatív hajlamnak nevezett megalomania állít. A vallási, kulturális kivagyiság, a minőségiből mennyiségivé silányult szakralitás. Van jelentésük, hogyne volna, szemlélőjük azonban szaporán továbblép: még 2999, még 2998, még 2997... Mindig ugyanaz: megállsz, ránézel, „lapozol”. Az apszis északi falán levő groteszk, démoni, mi tagadás ocsmány képű vízköpőket később azért lefényképeztem. A psychomachia vizuális jeleinek szokás tartani ezeket, a lelkekért folyó küzdelem negatív hatalmaira figyelmeztető szimbólumoknak. Magam jó ideje a Magyarországot támadó – gyakran hazai eredetű – médiokratákkal azonosítom őket. Alkalmanként hasonló, megállíthatatlan elánnal ömlik szájukból a zavaros gyűlölet felénk, mint a vízköpőkől a mocskos esővíz felhőszakadáskor. A felhőszakadással, annak különös kultúrtörténeti vonatkozásaival viszont, nem hittem volna, Firenzében találkoztam.

Jelenlétvesztés

A dóm figuráit az 1300-as évek végétől – az alapító Viscontik korától – a XIX. századig folyamatosan faragták. A márvány kavalkádban akad mindenféle alak, ám az összeset odaadnám egyetlen Michelangelóért, mondjuk a Dávidért. (Gondoltam fellengzősen, mígnem rám nézett Rómában, a Vincoli-templomban Mózese.) A tömegkultúra – ideértve a tömegturizmust – a mennyiség, nem a minőség világa. Mostanság, ha valahol jelentősebb tárlat nyílik, elkel valamelyik neves festő műve, elsőként a számokat közlik. Mindjárt az elején azt a felfoghatatlan összeget, mintegy a dolog kvinteszenciájaként, amit fizettek érte, illetve amennyiért biztosították a kiállítást. Ha már Spengler jutott eszembe, igazat kell adnom neki: ez a kor a pénz korszaka. A mennyiségé. Meg a kulturális fásirté, az uniformizálódó nyüzsgésé. A dóm előtt példának okáért dél-amerikai indiánok zenélnek. Nem vagyok megveszekedett ellensége a sokszínűségnek, az andokbeli zenét különösen szeretem, mégsem bánám, amennyiben Szent Ambrus, Szent Ágoston városában ambroziánokat, gregoriánokat hallanék, vagy másféle – akár gitárral kísért – keresztény énekeket a katolikus helyek tájékán. Ha másért nem, hát legalább a stílszerűség kedvéért. Egyébiránt mindegy melyiket, mivel a kora keresztény kórusműveket tekintve abszolút hallásom van: abszolút képtelen vagyok megkülönböztetni egymástól az ambroziánt és a gregoriánt, hacsak nem ismerem az adott művet. Mindössze élvezem őket, bár a szó üres ebben az esetben, mert közben azt érzem, miként emelkedik földi kötelékeiből kiszabadulva, minden szennyet hátrahagyva a megtisztult

lélek Isten felé. Hasonlóképpen, amint Szent István fehérvári szarkofágján látható, ahol az angyal pólyásként viszi mennybe az újjászületett lelket, miközben visszaejti a földre az evilági bűnök bugyrát. A gregoriánokban megtapasztalható – ne mondjam: objektíven átélhető –, hogyan változik, illetve lőn a kezdetekkor testet öltött ige ismét testtelen önmagává az omega pontba tartva. Oda térve végül, ahonnan vétetett: az Abszolútumba. Ennyi fellengzős transzcendencia, érzésem szerint, egyelőre elég lesz. Vissza ismét a dómhoz.

Tüzetesebben szemügyre véve a szentek galériáját az épület homlokzatán, úgy tűnik, formájukat tekintve inkább antik, mintsem keresztény figurák. A csoda azonban az egészben rejlik. A tüneményes építmény kecses fiatornyaival, finoman csipkézett faragásaival, mennyei kővirágaival, mérműves, színes ablakaival misztikusan lebeg a napsütésben. Nézem, csak nézem, fotózni sincs kedvem, csupán nézni, belesemmisülve a látványba. Végül elindulok feléje. A kapuban egyenruhás rendőrök, ellenőrzés olaszos nagyvonalúsággal. Egy rekeszt megnéznék a táskámban, kettőt nem. Mosolyogva bölintanak: mehetnek. Bent, az irdatlan oszlopok között szakszerű restaurálás, idegesítően hangos munka folyik, sivítanak a flexkorongok. Jobbra fordulok, a déli oldalhajó elején igénytelen cementkoporsó (valójában szürkemárvány, noha összhatásában beton), a mi Szent Istvánunk szarkofágjával közel egyidős darab, amit le akarok fényképezni. Ez a megfelelő – első és valószínűleg utolsó – alkalom arra, hogy olyan összehasonlítást tegyek az itáliai és hazai műalkotások között, ami kivételesen a mi javunkra dől el. Talán megerősíti kulturális identitásomat, mert Itáliában minden nemzet fia lehangolóan barbárnak érzi magát pillanatokon belül. Velencében, Milánóban, Firenzében, Rómában villámgyorsan kicsúszik lábunk alól a talaj, bármelyik sarkából jöttünk a világnak. A szarkofágot – benne a számunkra kevésbé ismert Ariberto érsekkel – lécek takarják. Mellette kis fóliasátorban restaurátor tüsténkedik. Felemelem a szalagot, félrerakom a léceket, lefényképezem a koporsót, majd fölötte a hatalmas XI. századi részszületet. Itt már meginog tiszavirág életű kulturális magabiztosságom, amit szent királyunk síremlékének köszönhettem. Ebből az időből – a feszülethez – hasonló emlékünknem maradt fenn. Legföljebb apró mellkeresztek, esetleg valamivel nagyobb körmeneti keresztek. (Viszont a Szent Korona maga a csoda a lombardok vaskoronájához képest.) Ariberto di Intimiano érsek egyébként a carroccio elterjesztője volt. A carroccio zászlós kocsi, ilyenek tűntek fel 1167-ben a legnani csatatéren – a Lombard Liga soraiban –, mikor tönkreverték Barbarossa Frigyes lovagseregét. Az ökrök húzta alkalmatosságok azonban inkább díszes szekerek, mintsem harci kocsik. Jelképeket (óriási keresztet, harangot, címert) helyeztek el rajtuk, valódi jelentőségüket azonban az ütközetekben fontos szerepet játszó hatalmas lobogók adták. Őrségük a legderekből, többnyire ifjakból állt. Hasonló napjainkig megjelennek fesztiválokon, körmeneteken Lombardiában, az Északi Liga ünnepein.

A dóm hajója, elképesztő nagyságú oszlopai, oszlopfői Nietzsche életművét juttatják eszembe: minden kimunkált, eredeti, költői finomságú, mégis irdatlan

méretű. Istennek készült, nem az embernek (a párhuzam esetében a filozófus az Übermensch-el gondolta pótolni Istent). Leülök közepén. A főoltár fölött található apró – mármint a templom arányait tekintve apró – medalliont keresem szememmel, ami Krisztus keresztre feszítésének egyik szögét rejti. A Szent szög Nagy Konstantin hagyatékából való, a fáma úgy tartja, Szent Ambrus látomás útján találta meg. A püspököt gyakran segítették efféle ügyekben víziók, két vértanú földi maradványait hasonlóképpen lelta meg – Szent Ágoston beszámolója szerint. A Szent Szög valószínűleg a templom legértékesebb ereklyéje, mióta Barbarossa Frigyes Kölnbe vitte a Háromkirályok lábszárcsontjait, ahol Nicolaus Verdun pazar ereklyetartójába került. Verduni Miklós ötvösmesternek itt szintén található munkája, az úgynevezett Trivulzio kandeláber, ami XII-XIII. századi lehet. Mindenképpen tiszteletemet fogom tenni előtte. A névadó Trivulzio a reneszánsz idején működött zsoldosvezérként, némelyek úgy vélik, a Szépművészeti Múzeumban látható, Leonardo da Vincinek tulajdonított kis lovas szobor az ő emlékművéhez készült modell. A nevezetes gyertyatartó a túlsóoldalon, az északi hajóban van – az átjárást a főhajóban korlát zárja el –, eltűnődöm hát hosszan, némán az oszlop tövében Krisztus keresztlélek szögéről. A pillér lábazatával azonos szinten vagyok: a méretek az Isten és az ember közti különbséget hivatottak, hacsak megközelítőleg is, de érzékelhető módon jelezni. Az üveglakokon átszűrődő lila, kék, skarlát, óarany sugarak színes mozaikok vibráló, geometrikus ábráit vetítik az oszlopra. Nézem az érinthetetlen néma fényt, Isten megfoghatatlan, még inkább felfoghatatlan jelenlétét (Heidegger állítása, miszerint Isten a templom által van jelen, finom korrekcióra szorul majd), miközben váratlanul megdördül fentről, a karzatról az orgona. A dóm-ban zsongó turistahad hirtelen megtorpan, elhallgat. A pillanatnyi csönd hajlékában lakik most Isten. Aztán a dallam megállíthatatlanul továbbömlik, mi-ként a bábészkodók hadának áradata.

A Szent Szöget innen persze nem látom (kizárólag május 3-án veszik elő), ellenben tudom: itt van. Láthatatlan, akárcsak az ateisták számára a Teremtő, ami nem jelenti azt, hogy ne létezne. Az ereklyék hitelességét, akárcsak Isten létét a szkeptikusok néha gúnyos fölénnyel, máskor okoskodó magyarázatokkal fogadják, bár nem értem, miért erőlködnek annyira, ha valamiben nem hisznek, amikor valaminek a *nem létét* bizonygatják. A végső metafizikai kérdések sosem a ráció, hanem a hit szférájában dőlnek el. Vegyük ki pár pillanatra Istent a művészetből vagy a történelemből, aztán nézzük meg, mi marad a gregoriánokból, Bachból, az *Isteni színjáték*ből, Néri Szent Fülöp és Don Bosco életművéből, Szent Ferenc és Ferenc pápa küldetéséből – mindenütt látom Olaszországban a róla szóló könyveket –, a Testamentumokból, az Utolsó vacsorából, a Madonnákból, a misén lenyelt ostyából, a karácsonyéből, a chartres-i vagy bármelyik dóm fényeiből.

Felálllok, gondolatban vállon veregetem magam: egészen tűrhető, a hely szelleméhez illő gondolatmenet egy magamfajta hitetlentől. Megnézem még a Meddici-emlékművet, az anatómiailag talán nem tökéletes, ám annál hatásosabb,

szinte eleven vonagló Szent Sebestyén szobrot, Borromeo Szent Károly sírját, utolsóként pedig a Trivulzio-kandelábert. Végül kint, a téren, szemközt a templom homlokzatával hosszan állok különösebb gondolatok nélkül. Mindössze három szó – valójában annak víziója – van jelen bennem, ami így hangzik: a milánói dóm. Hát, igen, a Dóm.

Az északi és déli építőművészet különbségeit számomra Toszkána és Róma templomai mondják el a legartikuláltabban. (Nyilván nem önmagukban, hanem a francia, német katedrálisokkal, illetve ebben a pillanatban a milánói dómmal összevetve.) Itáliában minden a transzcendens harmónia és az emberi szépség nyelvén beszél. Néha kint, a székesegyházak tövében még ékesszólóbban, mint a falakon belüli szakrális térben. Persze lenyűgözők a középkor északi gótikájának, Meissennek, Konstanznak vagy Kölnnek a csodái, ám mindig marad bennük valami kimondatlan, helyesebben kimondhatatlan. Ellentétben például a firenzei del Fiore geometrikus tömbjével, amely mozaikdarabjaival, ábráival, íveivel, tökéletes kupolájával földi tükörben mutatja az eredendő égi rendet. Utóbbi titkáról, a mennyei harmóniáról hasonlóképpen sok mindent elárul az a szavakon túli, meghatározhatatlan káprázat, amely a Milánói Dóm, amelyik előtt most némán állok – csak itthon, a számítógép klaviatúrája fölött bontom szavakra benyomásaimat –, aminek lényege fogalmilag, verbálisan valójában megközelíthetetlen, jóllehet valamiként összehoztam róla ezt a fél oldalt. Jobb, főként termékenyebb volt szótlannul körbejárni a márványba faragott hófehér látomást, aztán bemenni a templombelsőbe, ülni az üvegablakok szemkáprázató fényében, eltávolítani, mintegy zajfogó zárjelbe tenni az oszlopfőkön dolgozó restaurátorok csiszolókorongjainak materialista harsányságát, eltűnődni a mindenség transzcendens titkáról. Csendben várni az Úr – ebben a grandiózus térben – nagyszabású, megismételhetetlen érkezését. Azután kijönni, ismét megnézni a különféle anyagokból készült irreális tüneményt, megtapasztalni hihetetlen, illuzórikus, mégis valós létét, majd a halványuló fényből, a Piazza del Duómóról, kissé találomra elindulni Leonardóhoz, a Piazza del Scala felé.

A Scala előtt

A tér bejáratánál rengeteg rendőr, mégpedig nem az errefelé elterjedt szívélyes, hanem a ritkább, gondterhelt fajtából. Az uniformisuk sem a megszokott elegáns Armani. A lábvédők, plexipajzsok, gumibotok, rohamsisakok, feszült arcok nem sok jót ígérnek. Beljebb, kókadtt vörös zászlók alatt maroknyi ember valami emelvényféle előtt. Közelebről kiderül: teherautó, aminek platóján brillantinos, belőtt hajú, hatalmas szivarral hadonászó, szívdőglesztő olasz szóno kol nagy hévvel. Amolyan elfuserált, digó Fidel Castro, a hétköznapok forradalmi lázában égve. A szerény számú politikai gyülekezet – 80–90 százalékban színes bőrűek – időnként tapsol, máskor füttyül. Néhányan a mellettük állókat figyelik, innen tudják meg, mikor mi következik a demonstrációs táncrendben.

Valószínűleg nem nagyon értenek olaszul. A sípjaik egyformák, feltehetőleg a szervezők oszthatták ki ezeket a multság előtt, hacsak nem síp-pal-dobbal élnek mindennapjaikat Milánó szerte. A járókelők rájuk sem hederítenek.

A nagygyűlésben van valami andalítóan giccses, tömény operettszerűség, különösen a marcipán szónokban, aki minél inkább ágál, annál inkább az emlitett, kubai diktátor karikatúrája. Az interaktív műsor közönségének összetétele viszont azt jelzi: a marxista osztályharcot immár felváltotta a politikai etno-biznisz. A bevándorlókból előbb-utóbb állampolgár, azaz szavazó lesz, érdemes hát némi előprogramozást végezni tudatrendszerükben, mielőtt az urnákhoz érnek. Hosszú távon bizonyosan megtérül a befektetés. Évszázadonként mindig akad friss, félrevezethető, irányítható, hergelhető réteg az ilyen-olyan ideológiák, (ál)humanista jelszavak, utóbb hamisnak bizonyuló üdvtörténeti képletek megvalósításához. Az agitátorok ezt már most tudják, az agitáltaknak, valamint azoknak, akik ellen agitálnak, kell még némi idő az ébredésig. Európát jó ideje azzal áztatják: képes asszimilálni a bevándorlókat, mi több, szüksége van rájuk. A római császárok és szenátorok hasonló tévedésben leledzettek a barbár katonai szövetségesek befogadásakor. A végeredmény közismert.

Alattomos manipuláció folyik néhány évtizede a vén földrészen, ahol a hajdani politikai izgatókat mérvadó – értsd: díjak, elismerések, a globális média-hálózat segítségével felépített – *elkötelezett* művészek, kaméleon írók, mimikrire képes zenészek váltották a fel a színpadon. Az európai önazonosság, a nemzeti legitimitás aláásásának lehetünk tanúi kontinens szerte, mégpedig vonzó, hangzatos eszmék nevében, amelyekből azonban soha semmi internacionalista, multikulturális ígéret, történelem fölötti utópia nem valósul meg. Nota bene: mindössze a hatalom megszerzéséről szól a történet. A bevándorlók egy merőben új berendezkedés segédcsapatai, nem egyebek nyomásgyakorlásra felhasználható csoportoknál, mozgósítható, ide-oda tologatható bábuknál az uralomért folyó játszmában. (Egyéb, nem feltétlenül etnikai alapon megszervezett kisebbségi szekcióval együtt a többség ellenében.) Befogadásukat a humanizmusra, a szolidaritásra hivatkozva indokolják, holott rendszerint rejtett politikai célokra hasznosítható *gazdasági* migránsokról van szó. Ha nem így volna, a menekültek olyan országokat választanának letelepedésre, amelyek kultúrája, nyelve, vallása legalább részben megegyezik az ő identitásuk hasonló elemeivel. A házárjáték számos veszélyt hord magában. Egyrészt kiüríti, mint valami szemetekukát, a szolidaritás, a humanizmus szó tartalmát. Az emberek közömbössé tompulnak, rosszabb esetben ingerültté válnak a hallatán. Másrészt megakadályozza a valódi asszimilációt. A bevándorló kisebbséget szembeállítják az őshonos többséggel, mégpedig azok, akik maguk helyett lökik őket gladiátor-nak a politikai amfiteátrumba. Különös, hogy amint pártfogásukba vesznek hiperliberális uraimék bárkit, azok pillanatok alatt elvesztve szimpátiájukat, ellenszenvessé válnak a többség szemében. Az agresszív – emberjogi zászlókat lengető – pártaktivisták előbb-utóbb megutáltatják védtelen védeneciket. A folyamat egyelőre csupán szomorú, ám maholnap tragédiába torkollhat.

A tér közepéről Leonardo monumentális szobra csodálkozva, fölényesen nézi a cécót. Mi akkor csatlakozunk elképedéséhez, mikor a politikai buli végén elnyomják – érthetetlen, recsegő angol szöveggel – az Omegától a *Gyöngyhajú lányt*. Magam részéről igyekszem gúnyosan mosolyogni a mini-démon, jóllehet nem sok értelme van, mert a tüntetők háttal állnak nekem. Így inkább bemutatkozom a Leonardo-szobor talapzatán állók közül két régi ismerősnek, Salainak és Boltraffiónak. Előbbiről némelyek szerették volna bebizonyítani, hogy valójában Szalai, azaz tulajdonképpen magyar (mint mindenki), míg a másodiknak pompás Madonnája a Szépművészetiben látható. Innem az ismeretség. Talán talán Leonardo mester kéznyomát is őrzi a kép, mindenesetre kvalitásosabb Boltraffio legtöbb munkájánál. Leonardótól rendelt festményt a mi Mátyás királyunknak Milánó ura, Lodovico il Moro, ami szintén a Szűzanyát ábrázolta a gyermekkel, ám nem tudjuk hová tűnt, amennyiben elkészült és megkapta. „Szalai” barátunkkal viszont elég kínos a helyzet. Leonardo feljegyzéseiben sunyi, rátarti, hazug, lopkodó, tehetségét tekintve reménytelenül középszerű, ellenszenves figuraként szerepel. Visszataszító tulajdonságai nem tudom mennyiben gazdagították volna a nemzeti karaktert, ha sikerül magyarosítani a pökchendi kis taljánt.

A téren áll a világhírű Milanói Scala szürke, jellegtelen épülete. Stendhal gyakorta látogatta 1816 táján. A műsor kínálatában akadt melodramatikus, magyar tárgyú darab. Soha magyar fejedelem nem volt büszkébb, nagylelkűbb, harciasabb, mint a basszista Galli alakította figura – jegyzi le az író –, gondosan megemlítve a főhős öltözékét, a fehér-vörös-arany huszáröltönyt. A szenvedélyes fejedelem kilétét viszont homályban hagyja a könyv, nem derül ki annak jegyzetapparátusából sem, ám itthon az internet segít. A helyszín: Pozsony, a Filippo Galli alakította fejedelem – a mélymagyar nevű – Adolf. Stendhal ennek ellenére határtalanul lelkes. Márai Sándor valamelyik kis színesében szintén megemlíti Stendhalt és a magyar vonatkozású operát. Milánóba tartva, a vonaton Stendhal jegyzeteit lapozgatja, a városba érve csak felfrissíti magát, majd rohan az Operába. Az ember ne csak tanuljon, engedelmeskedjen is mestereinek – mondja. Ha már itt tartunk: az utazás előtt nem vettem elő az olvasott vagy olvasandó útirajzokat, nem tudtam le a kötelező kulturális penzumot. Stendhal véletlenül jutott most az eszembe. Ha a nyomasztó nevek – Goethe, Byron, Keats, Shelley, Musset, Sand, Stendhal, Mann, Hibbert, Parks, Kosztolányi, Móricz, Márai, Szerb Antal, Cs. Szabó – nyomán járok, akkor óhatatlanul beleragadok a lábnyomukba. Az ő élményeiket élem újra (az erősebb lét közelében), az őket ért benyomásokat veszem leltárba pedánsan, az általuk látottakat keresem tájakban, templomokban, múzeumokban, emberekben. Ezzel szemben, ha a magam Itáliáját akarom felfedezni, akkor a saját fejem után kell mennem, néha vaktában, terv nélkül. Ez nálam eddig mindig bevált. A nagy, megrendítő élményekkel, páratlannak tűnő emlékekkel, dagályos mondatokkal hasonlóképpen nem árt az óvatosság. Stendhal szerint – éppen az *Itáliai sétákban* mondja – a világ tele van ostobákkal, akik emlékiratokat írnak. Nem tudom, kikre gon-

dolt kedvcsinálóként az útirajzhoz, felteszem: a többiekre. Márai pedig kerek perec pimaszságnak tartja Velencéről szólva, hogy a kivételes elődök után olaszországi benyomásait közreadja, ami természetesen sem őt, sem az *Új Időket* nem zavarja, mikor lehozza megszokott tárcáját a lagúnák városáról. Nos, nem vagyok oda sem a sznobokért, sem az antisznobokért, sem a magányért, sem az irodalmi társaságért, ám Kosztolányival csodás volna felsétálni a Capitoliumra, Marcus Aureliushoz. Még nem tettem le róla.

Közben szétszéled a tömeg, azaz a gyér számú tüntető az idétlen, noha annál harsányabb demonstrációról. A szivarozgató amorózó szemmel láthatóan elégedett. Negédes, ám elszánt ábrázata arról tanúskodik, jól tudja: nem ez a harc volt a végső. Rövidesen mi is megtudjuk – híven a hely, a Scala szelleméhez –, hogy mindössze a szerény nyitányunk voltunk tanúi.

Sciopero

Ideje megkeresnünk a szállásunkat, a metrót azonban váratlanul lezárták. Az üvegfülkében egyenruhás alkalmazott üldögél egykedvűen. Ránk sem hederít. Magamban visszavonom, amit az itteniek szolgálatkészségéről megállapítottam. Kissé értetlenül megyünk vissza a felszínre, ahol az autók száma mintha nőtt volna, vele arányosan a hangzavar. Az olaszok, ha dugóba kerülnek – ami Milánóban nem ritka –, a dуда folyamatos nyomogatásában találnak némi vigaszt. A kocsisor meg sem mozdul ugyan, ám a dudálás az aktivitás illúziójával ajándékozza meg őket. Az olasz nép elképesztő ereje – állítólag – az aktív tehetlenségben rejlik, annak a paradox tudományában, hogy látszólag valami felé tartanak, holott valójában hátrálnak. Meglehet. A csendet ellenben biztosan nem állhatják. Pár nap múlva Firenzében, késő éjjel, a kihalt, keskeny, középkori utcán teker két biciklista eszeveszett csöngetéssel. Láthatóan mámorosak a boldogságtól, mivel a csöngetés – akár misén úrfelmutatáskor – a jelenlét reális és metafizikai varázsát adja számukra. Itália lakossága egészen sajátos ontológiai viszonyban van a hangzavarral, jobban mondva a hangerővel: a valódi létezés kizárólag fortissimóban képesek elképzelni, még inkább megélni. A jelenség régi eredetű. Egy Dante idejéből való, középkori bunkó – bizonyos Filippo Argenti – például ezüstpatkót veretett a lovára, azon száguldozott Firenze szűk utcáin, hasonlóképpen napjaink industrializált tahóihoz, akik ugyanilyen figyelemfelkeltő szándékkal bőgtetik motorjaikat a történelmi belvárosokban.

A metró helyett más megoldást keresünk. Míg a busz megállóban a járatok útvonalát tanulmányozzuk, több autóbusz húz el a hátunk mögött lassítás nélkül. Előbb meglepetten, majd mind kétségbeesettebben forgolódunk, mivel mindegyik ugyanoda tart, ugyanazt az úti célt írják ki homlokán a fénybetűk: SCIOPERO. Ez nem a következő megálló neve, hanem annyit tesz: sztrájk. A metró, a busz tehát kilőve, a villamos azonban még jár. Felszállunk egy pazar nosztalgiajáratra, elővesszük a zsebútikönyvet, a Berlitzet, ami a világ legjobbjának

hirdeti magát. Természetesen hiányzik belőle Milánó térképe. Kezdődik a városi kalandtúra. Elcsilingelünk a Castello Sforzesco előtt – mögötte a parkban, a tóparton van a Petőfi sétány, ahol ma már bizonyosan nem fogunk andalogni –, távolról látjuk a Grazie-templom kupoláját, azután mindinkább idegen negyedek, ismeretlen utcák következnek. Végül lányom okostelefonja segít. Két – ezúttal a metafizikainál fontosabb – kérdésre kapunk választ. Jelesül arra, hogy hol vagyunk, majd arra, hogy hová tartunk. A kik vagyunkkal nincs gond, az meglehetősen egyértelmű: eltévedt magyarok.

Ezt végre megtudtuk, jóllehet Ady jelezte már ennek az állapotnak a nemzetontológiai kilátásait, de nem hallgattunk rá, így hát tanulságosnak ígérkezik a további program. Amennyiben pechünk nem mediterrán, hanem igazi, közép-európai jellegű, annyiban rövidesen minden leáll. Legfőljebb abban bízhatunk, hogy a helyiek közismert, történelmi következetlensége nem hagy cserben bennünket, itt-ott találunk majd működő közlekedési vonalakat. Ez szívmengetően olaszos lenne. Egyelőre azonban leverten ácsorgunk. Még a szokásos „én előre megmondtam”-ot sem merem megkockáztatni, pedig bármikor képes vagyok a legreménytelenebb helyzetet verbálisan tovább rontani. Ráadásul otthon tényleg megmondtam: ha nem zuhanunk le, akkor ellopják a csomagjainkat, ha meglesznek a csomagok, akkor nem kapunk szállás, ha mégis megkapjuk – az egyébként visszaigazolt – szállást, akkor viszont sztrájk lesz. Látva azonban családtagjaim komor pillantásait, hasonló sötét tekintettel a levegőbe bámulva hallgatok. Savonarola nézett így maga elé reggelente, mikor sivár kolostori cellájában a hedonista Lorenzóra, a dúsgazdag Medicire gondolt, miközben kezébe vette korbácsát, letudandó a napi vezeklésadagot. Aztán eszembe jut a Leonardo-szobor előtt ágáló szivaros agitátor, akit most kompániájával együtt a pokolba kívánok, miként Dante előbb a gibhellineket, aztán a fekete guelfeket, majd Orbán pápát, a firenzeieket, az uzsorásokat, a szodomitákat, végül csaknem mindenkit. Otthon újra kell olvasnom majd a *Commediából* a Pokolról szóló részt. Hiba volt irodalmilag felkészületlenül jönni az útra. Nincs mit tenni, várjuk a csodát.

Csoda Milánóban

Nos, ha nem is általános, de legalább valami részleges, apró csoda történik, mivel a sztrájk ellenére működik néhány metróvonal. Itáliában az olaszok megbízhatatlansága a legmegbízhatóbb. Eljutunk a szállásunkra, ahol az arab személyzet gyanúsán méreget bennünket. Az olasz idegenforgalomban, úgy tűnik, olaszból akad a legkevesebb. Csupán Firenzében olasz a szállásadónk, aki nem unott közönnnyel bambul ránk a bejelentkezéskor, hanem megkérdezi, mit szeretnénk megnézni, majd mikor gyorslejtárt készítünk a nevezetességekről a Dómtól az Uffiziig, bekarikázza a felsorolt helyeket a város térképen, azután mosolyogva átnyújtja az összehajtogatható mappát. Miután végzett az okmányokkal – látva igazolványainkat –, magyarul köszön el tőlünk.

Milánói hotelünk, egy valaha jobb napokat látott, építetője kifinomult ízlését dicsérő villa, a keleti felfogás szerint tip-top. Közép-európai mércével mérve azonban számos kívánnivalót hagy maga után, aminek többnyire a nemtörődomség az oka. Lötyögő záruk, kopott falak, rozoga bútorok, ferde kép a falon – amit elég csupán megigazítani –, végül a vécé sem a német tisztasági szabályok szerint ragyog. Villámgyorsan berendezkedünk, majd szembefordulva a szakszervezet ránk küldte végzetlen, elszántan, bár kissé taláломra visszaindulunk a belvárosba. A buszsofőrök forradalmi tempóban, mámorosan robognak el a megállóban tanácstalanul ácsorgó, valószínűleg külföldi utasok mellett. Igyekszünk mielőbb kiigazodni, mert idegenben elveszettnek lenni komolyabb lelki traumával jár, mint itthon. Némi szorongással társuló bolyongás után kivilágított, vörös téglás műemlékegyüttes tűnik fel. Távolról nézve római vagy ókeresztény „valami”, talán bazilika lehet. Közelebb jutva kiderül: a vakszerencse a San Ambrogiohoz vezetett bennünket, ami eredetileg nem szerepelt az útitervben.

A templom előtti átrium kissé merev, szögletes mozdulattal öleli magához az érkezőt. A tornyok fölött tintakék ég, az arkádok alatt szitáló villanyfény, az oszlopfőkön a lombard stílusra jellemző mitikus szörnyek, oldalt, a falba sülyesztve római és keresztény századokból való márványtöredékek. Nagyjából annyi és olyan minőségű, amire nálunk múzeumot lehet alapítani. Középen az ötödik századból való, ritka jó állapotban fennmaradt, faragott cédrusfa ajtó. Valahol itt állhatta el Szent Ambrus Theodosius császár útját a legenda szerint. Elszántan elébe lépett – nyilván a kapuban, ahol most vagyok –, kérdvén: hogyan fogod *imára kinyújtani kezeidet*, melyekről még mindig csöpög a jogtalanul kiontott vér. (Pogányokat mészároltatott le görög földön a váratlanul aktívvá vált uralkodó.) Ambrus kérlelhetetlen, hittel teli gesztusa az akkori világ urával szemben, archetípusa Luther „Itt állok, másként nem tehetek”-jének. Ilyenkor még Itáliában is kellemes protestánsnak lenni, ami egyébként különleges állapot, a beszédes nevű Italo Calvino szerint.

A templomot megközelítően abban az időben kezdik építeni, mikor az őseink Magna Hungariába érkeznek. Később ez az ókeresztény bazilika válik Lombardiában, majd Itáliában a román művészet meghatározó típusává annak ellenére, hogy többször átalakítják. Püspökéhez, Szent Ambrushoz köti a hagyomány az antifóna (mikor két kar felváltva éneklé a zsoltárt), továbbá a pompás miseruhák bevezetését, az ereklyekultusz megteremtését, valamint a szigorú szertartásrend rögzítését. Ambrosius nem véletlenül bizonyult remek szervezőnek, megtérése előtt két tartomány prefektusa volt. Milánó ariánus vallási vezetőjének halála után, szintén ariánus ellenlábásával szemben, választják meg püspökké – noha nem gyakorló katolikus –, mikor egy gyermek a jelölőgyűlésen felkiált: Ambrus a püspök! Az eklézsia úgy gondolja, a Teremtő szól hozzájuk tiszta, csengő hangon. Nem csalatkoznak. Ambrus egyháza négy nagy doktorának egyike lesz, miközben – kis színes a hagiográfiában – benne tisztelhetjük az első, modern európai olvasót. A kor szokásától eltérően nem han-

gosan, hanem magában olvas Augustinus elképedésére. Szemei végigfutottak a sorokon, értelme felfogta a szöveg jelentését, míg ajkai némák maradtak – számol be meglepő tapasztalatairól a későbbi Szent Ágoston, akiben viszont az első modern európai író tiszteletét az irodalomtörténet. A *Vallomásokhoz* némileg hasonló, etikus önelemzést született már korábban is, mégpedig Marcus Aurelius tollából, ám igaza van Babitsnak: olyan mondatot, hogy *anyám így tanulta szíve iskolájában*, egyetlen antik szerző sem írt le a stilus Christianus születése előtt. Az iskolamester, a szövegbeli meg nem nevezett, itt maga az Úristen.

Ambrus 386 áprilisában megkereszteli Ágostont, annak anyja, Szent Mónika földöntúli boldogságára. Mónika azonban rövidesen meghal, súlyos mondatokat hagyva fiára. A világ többé semmit sem adhat neki – hangzik az istenhezád –, csupán azért kívánt eddig élni, mert katolikus hitben akarta látni fiát. Most, hogy ez megtörtént, semmi keresnivalója immár e világon. Mónika szavai, még inkább sorsa az Írást visszhangozzák – némi indokolt módosítással –, megközelítőleg ekként: ama nemes harcot megharcoltam, futásom elvégeztem, a hitet *továbbadtam*. A kor keresztényeinek a halál paradox reménység, a megsemmisülés traumájában az öröklét bizonyosságának ígéretével. Az életet, a siralom-völgy vándorlásait követően megérkezés a végső hajlékba, a tökéletes létbe. Visszatérés az Örökkévalóhoz. Mónika nem szavaival – a Birodalom legragyogóbb rétorát miként győzhette volna meg szavakkal –, hanem élete tanúságával bizonyítja hite igazságát, ami azután meghatározza fia filozófiai-vallási nézeteit. Ágostonban, miként rá testáltatott – előbb szíve iskolájában, majd elméjében –, átalakulnak a dolgok. Anyja életének fénye kialszik, ám az eddig összefüggéstelen események gyújtópontjában a lét végső értelmének, a szeretetnek a lángja lobban fel. A Teremtés, a mindenség merőben új jelentést nyer: átalakul az Univerzum tere, átlényegül az idő természete, megváltozik iránya. (A modern fizika sem jut a kérdésben tovább Ágostonnál, mikor az idő születését a teremtődés, a nagy bumm pillanatához köti.) Mónika számára viszont fölöslegessé vált az idő, miután evilági vágya beteljesedett. Ágoston előtt megnyílik a transzcendens világ, holott előtte nem tudott másféle önálló valóságot elgondolni, mint amit szemmel látni lehet – saját szavait idézve.

Nos, mindez itt, ebben a szakrális körzetben kezdődik, ahová a sztrájknak köszönhetően vetődtem. Legalább kívülről láttam a bazilikát, ahol Stilicho, az apai ágon vandál, félbarbár – ám a liviusi értelemben utolsó római jellemek egyike – fekszik feleségével a szószék alatt. Itt őrzik Kis Pipin nevezetes szarkofágfedelét, itt van Szent Ambrus ismert mozaikalakja. Készülődött még bennem néhány itt-tel kezdődő mondat, mikor váratlanul kinyílt az északi hajó kapuja. Bent, az oltárnál, a baldachin alatt három pap, a vértanuk vörös színében és karingben misézett. Megálltam a padosorok között. Lassan körbejártam a szemem. Nem messze, a mellettem levő oszlop tetején Madonna-freskó, közepegyházi ornátusban tonzúrás szent, lent a képeket megrendelő donátor, Bonamico Krisztust idéző alakja, amelyet művészettörténeti könyvekben számtalanszor láttam már. Kissé irreális most az ittlétük. Odébb – még mindig az

evangéliumi oldalon – pazar faragású, nagyméretű, szögletes szószerk. Elöl, az emelt szentélyen pedig a Voulvinus-oltár fénylik-szikrázik káprázatosan: rubin, achát, türkiz, de mindennekfölött a mennyei Jeruzsálemet idéző arany ragyogásban. Nem teszem hozzá, hogy a felsoroltak bármelyike vallási, illetve művészettörténeti szempontból világhírű, ehhez a kellemes tényhez gyorsan asszimilálódik az Itáliában bókászó turista. A Voulvinus- vagy Volvinus-oltár megközelítőleg akkor készül, amikor a magyarság Etelközben kempingezik. Az iparművészetben, a kisművészetekben ekkor őseink sem vallanak szégyent – a tarsolylemezekre, szablyamarkolatokra, övveretekre, hajfonatkarikákra gondolok –, nagyobb projekteket pedig nomádoktól ne várjunk.

A mise emelkedetten haladt a maga évezredes, szentséges útján. A „köszöntések egymást a béke jelével” felszólításra odajött hozzám a padsor túlsó felén álló olasz nő, majd a kezét nyújtotta. Köszöntöttük egymást a béke jelével. Belülről kissé megborzongtam – horror sacri –, mert mindent átítatott a múlt különleges atmoszférája, valamint annak a jelenléte, aminek valóságára általában a hiányából következtetünk. Ez legyen azonban a negatív teológia elkötelezettjeinek gondja, bár a kijelentésem akkor érvényes, ha feladom az általános alany pozícióját, valahogy ekként: valóságára a hiányából következtetek. Az Úrfelmutatást követően a Mi atyánkat kántálta lágyan, dallamosan a gyülekezet. Nem a nálunk megszokott módon fohászokodtak, hanem kezüket testük mellett felemelve, kissé széttárva, felfelé fordított tenyérrel. *Imára kinyújtott kézzel.* Olyan érzésem támadt, mintha visszacsöppentem volna Szent Ambrus idejébe vagy még régebbre. Ilyen széttárt karú imádkozó alakok képei – „oranté”-nak vagy oransnak nevezett ábrázolások – római katakombákban maradtak fenn. Udvariasan követtem a gyülekezet példáját, miközben pár pillanatra talán megszünt, talán betelt az idő. Ha így, ha úgy, arra lettem figyelmes, hogy mozgás támad, a hívek zöme megindult az oltár alatt álló, kelyhekből ostyát osztó egyháziak felé, szent áldozásra. Valami meghatározhatatlan, jóllehet ismerős hívásnak engedve, életemben először beálltam a sorba. (Illetve másodszor, de akkor, évtizedekkel ezelőtt, boldogult úrfi koromban, csak a kelyhet akartam látni. Ezt megmondtam az ostyát nyújtó áldozópapnak, mikor odaértem, mire kis híján fejbehúzott a kegytárggyal.) Nos, ami a mostani hívást illeti, nem szeretném túlmisztifikálni az esetet, de bizonyosan nem valamelyik egyházügyi vagy idegenforgalmi hivatal láthatatlan keze lehetett a dologban. Nem alkotáslélektani, rejtett irodalmi ukáznak engedelmessé lettem: menj és áldozz! Aztán írd meg! Lehetőleg egyensúlyban tartva a szakralitást és a finoman leplezett iróniát. Másról volt szó. Helyesebben: éppen a szavak hiányoztak. Az áldozás, „első áldozásom” emléke azonban utólag különös módon átalakult tudatomban. Úgy maradt meg bennem a San Ambrogio belső tere, mint valami apró, meghitt – mondjuk a veleméri Szentháromság – templomé, holott Ambrus püspök bazilikája még itáliai mértékkel mérve sem mondható másnak, mint grandiózusnak. Utolsóként érkeztem a fiatal, szakállas pap elé, ebből aztán némi bonyodalom támadt. Kezembe adta az ostyát – corpus Christi –, ami különösen, ezüstösen

sugárzott. Hosszan, valószínűleg túl hosszan bámulhattam tenyeremben az átváltozás titkát őrző, kis kerek, szakrálisan „kódolt” lapocskát – miközben Szent Ambrus esti imáját próbáltam felidézni magamban sikertelenül –, mert arra ocsúdtam, hogy hozzám beszél a plébános, amennyiben az volt. Nem tudom, mit mondott, a vége, kérdő hangsúllyal, így hangzott: non cattolica? Nyilván a vallásom iránt érdeklődik. Megráztam a fejem: no, Ungharese luterana. Elmosolyodott, biztatón megérintette a vállamat – no problema –, csak nyeljem le az ostyát. Megtettem, azután visszamentem a „helyemre”, az oszlophoz, Bonamico mellé.

A mise végeztével az eklézsia szétszéledt – meglepően sok értelmes, szép, fiatal arcot láttam köztük –, így nyugodtan körbesétálhattam, szemlélődhettem. Nem tudom meddig nézelődtem, míg végül magam maradtam. Az egyházi szolga a villanyégők lekapcsolásával foglalatostkodott, mikor az oltártól balra felfedeztem az altemplom bejáratát. A főhajóra szürkés-fekete homály ereszkedett, az altemplom ellenben sejtelmes, derengő fényben állt, csak egy üvegkoporsó volt megvilágítva. Bementem, megbámultam a középkori hit erőteljes oszlopait, a masszív, keresztény évszázadokat tartó boltíveket meg a szentély oldalán levő sírba helyezett ereklyét: a szent fehér csontokká tisztult maradványait, dúsan díszített, pompás ruhába öltöztetett evilági testét. Azután, míg kifelé a kapuhoz tartottam, mindenre sötétség borult, csupán a sír – ami előtt az imént álltam –, benne Szent Ambrus földi létének anyagi tanúsága világolt a kriptában. Ambrus püspök Esti imája – hazaérve megkerestem Babits műfordításkötetében – ekként hangzott: *kit szomjaz minden tiszta vágy s imád a józan értelem, hogy, ha az éjszakák köde homályba csukja napot, a hit ne tudjon ily homályt, hit világitja ki az éjt.*

Hálát éreztem a szívdöglesztő olasz iránt a munkabeszüntetés miatt. A San Ambrogioóban többet kaptam, mint bármelyik múzeumban remélhettem. A bazilika előtt várakozó családommal kissé fellengzősen, noha határozottan közöltem, hogy semmi gond a továbbiakban, megáldoztam Szent Ambrus templomában. Kétkedve néztek rám. Rövidesen kétkedésük valami mássá vált, én azonban egyelőre magabiztosan folytattam: az égi közbenjárás minden kétséget kizáróan végbement, a csoda megtörtént, a sztrájk annak rendje és módja szerint befejeződött. Indulhatunk. És lássatok csodát: valóban történt változás. A sztrájk, a sciopero helyett, a generale sciopero, az általános sztrájk vette kezdetét.

(Folytatjuk)